

УДК 342.12

Іщук С. І.

*канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного університету «Острозька академія»*

СУЧАСНІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО» ЯК ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ

Актуальність проблеми. Становлення та розвиток демократичної, правової та соціальної держави можливий лише за умови сприяння з боку розвиненого суспільства та його інститутів. Така теза не викликає заперечень, однак потребує реального змістовного наповнення, зокрема в частині розуміння категорії «громадянське суспільство» та його ключових політико-правових параметрів. Ідеали громадянського суспільства стали загальноновизнаним орієнтиром розвитку сучасних цивілізацій, оскільки більшість розвинених держав світу засвідчують своє прихильне ставлення до громадянського суспільства та забезпечують різноманітні умови для його становлення та розвитку. Разом з тим, правовий вимір громадянського суспільства потребує чітких концептуальних підходів до розуміння суті та необхідних умов розвитку такого явища.

Численні наукові публікації про громадянське суспільство і інтерес наукової спільноти до питань формування та розвитку інститутів громадянського суспільства, в першу чергу, викликані тими політичними і

© Іщук С. І., 2020

© Національний університет «Острозька академія», 2020

-
- Іщук С. І. Сучасні концептуальні засади визначення поняття «громадянське суспільство» як політико-правової категорії. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право».* 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20isippk.pdf>.

економічними процесами, що відбуваються у ХХІ столітті. Цей феномен змушує ще раз звернути увагу на проблему визначення суті громадянського суспільства, оскільки лише пошук компромісу між приватним та публічним, свободою та владою, дає змогу таким суспільним утворенням як держава та громадянське суспільство бути найбільш ефективними.

Мета статті. Особливістю наукової праці є те, що автором здійснюється спроба проаналізувати ключові концептуальні підходи та проблеми, які існують у сучасних наукових поглядах щодо питання змісту категорії «громадянське суспільство».

Виклад основних положень. Визначаючи методологічні підходи до аналізу проблеми громадянського суспільства у працях «Демократія і громадянське суспільство» та «Громадянське суспільство та держава», Джон Кін окреслює власне бачення терміну «громадянське суспільство». У концепції дослідника громадянське суспільство – це ідеально-типова категорія, що одночасно позначає та передбачає складний та динамічний ансамбль недержавних інститутів, які охороняються законом та для яких характерна тенденція до ненасильства, самоорганізації і саморефлексивності; такі інститути знаходяться в постійних тертях один із одним та інститутами державної влади; при цьому останні «оформляють», обмежують і роблять можливою діяльність недержавних інститутів [1, с. 18]. Аналізуючи понятійні аспекти категорії «громадянське суспільство» Дж. Кін вказує, що таке поняття одночасно є корисним як для критичного аналізу деспотизму та мобілізації політичних сил для боротьби з ним, так і для ситуації, коли доводиться приймати конструктивні рішення і вживати заходи щодо організації сучасних демократичних інститутів [1, с. 19].

-
- Ішук С. І. Сучасні концептуальні засади визначення поняття «громадянське суспільство» як політико-правової категорії. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20isippk.pdf>.

Не менш відомі дослідники громадянського суспільства Джин Коен та Ендрю Арато також перед викладом власної концепції громадянського суспільства надають пояснення щодо змісту, який вони вкладають у такий термін. Під терміном «громадянське суспільство» дослідники розглядають сферу соціальної інтеракції між економікою та державою, що складається у першу чергу із сфер найбільш близького спілкування (зокрема, сім'ї), добровільних об'єднань, соціальних рухів та різноманітних форм публічної комунікації. Відстоюючи ідею актуальності категорії громадянського суспільства для сучасних суспільств, Дж. Коен та Е. Арато вказують на його такі риси як самообілізація та самоконструювання, громадянське суспільство формується та розвивається завдяки законам, суб'єктивним правам, які стабілізують соціальну диференціацію. При цьому такі риси громадянського суспільства як незалежна діяльність (самотворення) та інституційна структура в довгостроковій перспективі є неодмінними умовами розвитку громадянського суспільства [2, с. 7].

При визначенні концептуальних засад власного дослідження Дж. Коен та Е. Арато здійснюють чіткий розподіл між громадянським суспільством та суміжними категоріями – економічним та політичним суспільствами. Як політичне суспільство (сфера діяльності партій, політичних організацій та органів публічної політики), так і економічне суспільство (що складається із організацій, що зайняті у процесі виробництва та розподілу матеріальних благ) виникають на основі громадянського суспільства, їх об'єднує ряд спільних організаційних та комунікативних форм, вони інституціоналізуються на основі політичних і економічних прав, що стоять на сторожі громадянського суспільства. Разом з тим, політичне та економічне суспільство не можуть дозволити собі поставити стратегічні та інструментальні критерії в залежність від характерних для громадянського

-
- Ішук С. І. Сучасні концептуальні засади визначення поняття «громадянське суспільство» як політико-правової категорії. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20isippk.pdf>.

суспільства типів нормативної інтеграції а відкритої комунікації. Саме з таких мотивів, дослідники наполягають на посередницькій ролі політичного суспільства між громадянським суспільством та державою, а економічного – як посередника між громадянським суспільством та ринковим устроєм. Окремим досягненням вказаних авторів у теорії громадянського суспільства візія категорії «громадянське суспільство», адже ними було модифіковано його зміст та запропоновано два його підходи до розгляду такої категорії. Дж. Коен та Е. Арато пропонують розглядати громадянське суспільство як інститут (зрілу, інституціоналізовану форму) і як рух (початкові стадії зародження, відродження, становлення) [2, с. 8].

Відомий польський соціолог, дослідник громадянського суспільства Едмунд Внук-Липинський, визначаючи цю категорію, вказує, що громадянським суспільством є сукупність недержавних інститутів, організацій та об'єднань, що діють у публічній сфері. Структури громадянського суспільства порівняно із іншими структурними утвореннями є автономними від держави, створені в результаті ініціативи «знизу», а також характеризуються добровільною участю їх членів. Аналізуючи суспільну структуру, автор вказує, що громадянське суспільство займає соціальний простір між рівнями держави та домогосподарств [3, с. 188]. При цьому Е. Внук-Липинський визначає ряд передумов для розвитку громадянського суспільства, які по суті впливають на визначення змісту такої категорії. Серед таких умов: наявність публічного простору, який допускає вільну інституціоналізацію суспільних сил; 2) суспільна (публічна) комунікація, яка не контролюється державою; 3) наявність ринкової економіки та захист права власності [3, с. 192 – 193].

-
- Ішук С. І. Сучасні концептуальні засади визначення поняття «громадянське суспільство» як політико-правової категорії. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20isippk.pdf>.

Інтегративний підхід у розумінні категорії «громадянське суспільство» можливо зустріти у концепції іншого відомого дослідника громадянського суспільства Джефрі Александера. У своїй праці «Громадянська сфера» мислитель інтерпретує категорію «громадянське суспільство» як форму соціальної та культурної організації, що поєднує у собі одночасно індивідуалізм та колективізм, як сферу солідарності індивідів та їх асоціацій, котру підтримують громадська думка, культурні коди, ЗМІ, організації та асоціації, а також специфічні практики громадянськості, критики та взаємної поваги [4, с. 551]. Очевидно, що такий підхід до розуміння терміну «громадянське суспільство» став спробою поєднати два різних підходи до розуміння суті громадянського суспільства – колективізм та індивідуалізм, при цьому автор чітко вказує на самостійність громадянської сфери, відмінність громадянського суспільства від держави, та не визнає повної незалежності громадянського суспільства.

Цікава інтерпретація сутності категорії громадянське суспільство подана Марком Ховардом у праці «Слабкість громадянського суспільства у посткомуністичній Європі», яка присвячена насамперед соціологічним аспектам (тенденціям) розвитку громадянського суспільства. Автор підтримує позицію про те, що громадянське суспільство це незалежні та захищені конституційно громадські організації, групи та асоціації, які добровільно утворені звичайними громадянами [5, с. 51]. Разом з тим, заслуговує на увагу позиція автора з приводу пояснення відмінності громадянської, політичної та економічної сфер суспільства. Як зазначає М. Ховард, концептуального громадянське суспільство – це сфера самоорганізації населення за соціальними груповими інтересами, а емпірично громадянське суспільство відрізняється від економічної та

-
- Ішук С. І. Сучасні концептуальні засади визначення поняття «громадянське суспільство» як політико-правової категорії. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20isippk.pdf>.

політичної сфер масовою базою та слабкою структуризацією. За наявності розвинутого громадянського суспільства його члени можуть досягати результату, діючи через організації, що створюються знизу відповідно до принципів прямої демократії [5, с. 51]. Тобто на відміну від двох інших сфер, громадянське суспільство є сферою дії простих людей, які об'єднуються у групи чи асоціації для вираження своїх інтересів, захисту чи реалізації щоденних потреб. У свою чергу в економічні чи політичні сектори суспільства складаються насамперед із акторів чи інститутів, а реальні вигодонабувачі таких процесів узагалі можуть не брати участі безпосередньо у цих сферах.

Визначаючи особливі акценти власного порівняльного та емпіричного дослідження особливостей розвитку громадянського суспільства в посткомуністичних країнах, М. Ховард звертає увагу на те, що поняття «громадянське суспільство» може по-різному сприйматися та оцінюватися у різних країнах та культурах: громадянське суспільство має історично обумовлений, етноцентричний західний зміст, котрий не зовсім владно передається незахідній частині світу [5, с. 63]. Саме виходячи із таких обставин, вивчення громадянського суспільства потребує особливої уваги до практики неформальних міжособистісних відносин, вивчення цінностей і вірувань у повсякденній практиці [5, с. 64]. Таким чином, вивчення громадянського суспільства потребує також аналізу соціальної практики, яка може існувати у окремих суспільствах та замінювати класичний західний тип участі у формальних організаціях. Разом з тим, автор критикує ідеї розширеного тлумачення терміну «громадянське суспільство», яке включає в себе усі форми соціальної організації і суспільної практики.

-
- Ішук С. І. Сучасні концептуальні засади визначення поняття «громадянське суспільство» як політико-правової категорії. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20isippk.pdf>.

При цьому, пропонуючи розглядати громадянське суспільство саме в інституційному аспекті, М. Ховард вказує на важливу особливість громадянського суспільства як ознаки демократичного устрою: зміст громадянського суспільства полягає не в кількості та формах його інститутів, а в їх значенні та змісті діяльності, що викликана участю звичайних громадян [5, с. 67].

Цікаві погляди на розуміння ідеї громадянського суспільства були виловлені Адамом Селігманом у соціологічному есе «Ідея громадянського суспільства». Як зазначає автор у вступі до наукової праці, метою дослідження є аналіз тих ідейних положень, що є найважливішими у первинному розумінні ідеї громадянського суспільства та з'ясування необхідної основи, на яку повинно опиратися будь-яке використання ідеї громадянського суспільства [6, с. 12]. В основу власних роздумів про сутність категорії громадянського суспільства мислитель закладає діалектику і напруженість між суспільним та приватним як конститутивний принцип такої сфери. Як зазначає, А. Селігман, розуміння суспільного є визначальним для громадянського суспільства, при цьому не менш важливим є й існування приватного. Саме для існування вільного і рівноправного громадянського населення, яке складається з автономних і діяльних індивідумів, приватних суб'єктів, і робить взагалі можливим існування громадянського суспільства. Для громадянського суспільства, на думку автора, найістотнішою є та сфера, де конкретна особистість, цей приватний індивідум із його суб'єктивними бажаннями, вигадками і фізичними потребами шукає досягнення своєї «егоїстичної» мети [6, с. 13]. Таким чином суспільний простір взаємодії в громадянському суспільстві є місцем суспільним лише остільки, оскільки саме тут визначаються ті суспільні діячі, що входять до його складу як приватні особи.

-
- Ішук С. І. Сучасні концептуальні засади визначення поняття «громадянське суспільство» як політико-правової категорії. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20isippk.pdf>.

Аналізуючи різні підходи, які формують концепцію громадянського суспільства у східноєвропейських та західних суспільствах, А. Селігман виокремлює три варіанти використання такої ідеї. По-перше, пряме і конкретне політичне використання ідеї громадянського суспільства як гасла різноманітних рухів і партій, а також і те, що на Заході індивідуальні мислителі можуть використовувати його для деякої критики урядової політики. По-друге, інше використання терміна застосовується фахівцями суспільних наук як аналітична концепція, тобто квазінауковий термін для опису (пояснення) деяких форм соціальних явищ і соціальної організації на макрорівні або навіть, можливо, як імовірну умову зв'язку мікро- і макрорівнів соціального аналізу. В межах такого підходу громадянське суспільство в сучасній його концепції може використовуватись для опису деяких форм соціальної організації, які колись були пов'язані із ідеями демократії і громадянства. Третє використання – передбачає розуміння ідеї громадянського суспільства в якості філософської нормативної концепції, що розглядає його як етичний ідеал і бачення соціального порядку, надаючи нам бачення оптимального життя [6, с. 214 – 215].

У межах другого підходу до сприйняття категорії громадянське суспільство саме як суспільної концепції Адам Селігман виділяє два типи використання цього терміна. Перший відповідає інституційному або організаційному рівню на зразок політичної соціології, а другий бачить його явищем у сфері цінностей та вірувань [6, с. 217]. Ідея громадянського суспільства як вияв типу інституційного устрою тісно пов'язана із існуючими ідеями про демократія та громадянство, саме тому, при визначенні сутнісних ознак громадянського суспільства А. Селігман доречно наводить ознаки демократичних держав, зокрема свобода утворювати і приєднуватися до різних організацій, свобода вислову, право

-
- Ішук С. І. Сучасні концептуальні засади визначення поняття «громадянське суспільство» як політико-правової категорії. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20isippk.pdf>.

голосувати, права на обрання на державну посаду, право на політичну конкуренцію, вільна преса, вільні і справедливі вибори, інституції для створення урядової політики, що залежить від голосів та інших вияві переваги. При розгляді громадянського суспільства в контексті із сферою цінностей та вірувань, А. Селігман ідентифікує його із деяким більш-менш універсальним засобом орієнтації з боку соціальних діячів із визначенням громадянства з точки зору універсальних, дуже узагальнених моральних зобов'язань [6, с. 218]. Разом з тим, проблема з цим розумінням громадянського суспільства полягає в тому, що воно ігнорує саме питання ліберально-індивідуалістичної ідеології, тобто яким чином затвердити почуття співтовариства між соціальними діячами, якщо вони розглядаються із точки зору автономних індивідумів.

Цікаве узагальнення концепцій громадянського суспільства визначено фінською дослідницею Суві Салменніемі у праці «Теорія громадянського суспільства та постсоціалізм». Автором виділяються два способи концептуалізації громадянського суспільства – просторовий та функціональний, оскільки саме ці підходи, на думку дослідниці, дають відповідь на питання про зміст та призначення цієї категорії [7, с. 446]. Розгляд громадянського суспільства через метафору простору визначає його як соціальну сферу, яка знаходиться між ринком, державою та сім'єю та основною ознакою якого є громадські організації. З іншого боку функціональний підхід до аналізу громадянського суспільства визначає його основні завдання.

В межах функціонального підходу до розгляду суті громадянського суспільства С. Салменніемі наводить ідеї Майкла В. Фелей та Боба Едвардса про виділення двох моделей громадянського суспільства: громадянське суспільство I та громадянське суспільство II [7, с. 446 – 447].

-
- Ішук С. І. Сучасні концептуальні засади визначення поняття «громадянське суспільство» як політико-правової категорії. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20isippk.pdf>.

Відповідно громадянське суспільство I сприяє розвитку демократії, досягненню загальних цілей, формуванню суспільної думки, таке суспільство стимулює суспільну діяльність, тому відповідно позитивно впливає на процеси державного управління. З іншої сторони громадянське суспільство II своїм основним завданням має захист індивіда від потенційної репресивної держави та акцентує конфліктний потенціал роль громадянського суспільства як сили, що протистоїть державі.

Цікавими та актуальними у межах цього дослідження є також ідеї українських представників політико-правової думки щодо змісту поняття «громадянське суспільство». До прикладу авторитетний український вчений-конституціоналіст Олександр Скрипнюк формує власне бачення змісту категорії громадянське суспільство саме як предмету конституційно-правових досліджень. По-перше, автор вважає, що громадянське суспільство не можна ототожнювати із приватними інтересами і приватно-правовими відносинами, оскільки сучасне громадянське суспільство в Україні не є «втечею від держави». Таке суспільство відображає інтереси насамперед носіїв публічної влади – народу, територіальних громад, політичних партій, трудових колективів, громадян тощо. По-друге, на думку О. Скрипнюка діяльність громадянського суспільства нині не обмежується соціальною та духовною сферою суспільного життя, а предметом діяльності громадянського суспільства в Україні є усі без винятку сфери конституційного ладу країни, тобто усі сфери державного та суспільного життя в ній. По-третє, дослідник притримується ідеї про те, що громадянське суспільство не варто розглядати лише як асоціацію певних інститутів та організацій. При цьому під час розгляду змісту цієї категорії вчений відстоює позицію про

-
- Ішук С. І. Сучасні концептуальні засади визначення поняття «громадянське суспільство» як політико-правової категорії. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20isippk.pdf>.

те, що громадянське суспільство є станом, режимом мобілізації суспільства для захисту своїх легітимних прав та інтересів [8, с. 43].

Висновки. Цілком очевидно, що таке багатогранне явище як громадянське суспільство не може бути визначено як політико-правова категорії в межах якої однієї концепції. Саме тому автор є прихильником інтегративного концептуального підходу, який дає можливість визначити ряд ключових характеристик поняття «громадянське суспільства». Виходячи із таких міркувань можемо запропонувати авторський підхід до розуміння цієї багатогранної та складної суспільної категорії.

По-перше, варто підтримати висловлену ідею про те, що громадянське суспільство є складною системою суспільних відносин, які спрямовані як на мобілізацію і захист представниками суспільства своїх приватних та колективних інтересів у всіх сферах суспільного життя. Разом з тими, така ідея потребує доповнення, оскільки ця сфера суспільних відносин також передбачає рівноправну співпрацю між громадянським суспільством та державою, в результаті чого таке суспільство конструктивно впливає на процеси суспільного та державного розвитку.

По-друге, виходячи із досвіду України останніх років, можемо констатувати, що ефективно громадянське суспільство не завжди потребує чітких інституціоналізованих форм, оскільки поряд із такими формальними його інституціями як громадські об'єднання та інші ключові значення у процесах державотворення відіграють інші менш формалізовані форми суспільної організації – волонтерські рухи, благодійні ініціативи та інші специфічні практики громадськості. Саме тому, окрім формальної інституційної структури, категорія громадянського суспільства повинна охоплювати додаткові форми соціальної організації, які спрямовані на задоволення колективних (суспільних) інтересів.

-
- Ішук С. І. Сучасні концептуальні засади визначення поняття «громадянське суспільство» як політико-правової категорії. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20isippk.pdf>.

По-третє, для сприйняття терміну «громадянське суспільство» саме як правової категорії, важливо розуміти, що ряд проаналізованих ціннісних характеристик громадянського суспільства є також його конституційно-правовою основою. Серед основних таких ідей варто виділити свободу самоорганізації, вільний комунікаційний простір, демократія, дієвий механізм реалізації та захисту прав та інтересів особи.

Список використаних джерел

1. Кин Дж. Демократия и гражданское общество / Дж. Кин ; пер. с англ. М. А. Абрамова. — М. : Прогресс-Традиция, 2001. — 400 с.
2. Коэн Дж. Л. Гражданское общество и политическая теория / Дж. Л. Коэн, Э. Арато ; пер с англ. / под общ. ред. И. И. Мюрберга. — М. : Весь Мир, 2003. — 784 с.
3. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку: монографія / Г. Ю. Васильєв, В. Д. Воднік, О. В. Волянська та ін.; за ред. М. П. Требіна. – Х.: Право, 2013. – 536 с.
4. Внук-Липинський Э. Социология публичной жизни / Э. Внук-Липинський. – М., 2012. – 536 с.
5. Alexander J.C. The Civil Sphere. New York, 2006. – 816 p.
6. Ховард Марк М. Слабость гражданского общества в посткоммунистической Европе / Марк М. Ховард; пер. с англ. И. Е. Кокарева. – М.: Аспект Пресс, 2009. – 191 с.
7. Адам Б. Селігман. Ідея громадянського суспільства / Пер. з англ. О. Камінського. – К., 2000. – 248 с.
8. Салменниemi С. Теория гражданского общества и постсоциализм / Суви Салменниemi // Журнал исследований социальной политики. – 2009. – Том 7, № 4. – С. 439-464.

▪ Ішук С. І. Сучасні концептуальні засади визначення поняття «громадянське суспільство» як політико-правової категорії. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20isippk.pdf>.

9. Скрипнюк О. В. Громадянське суспільство як пріоритетний предмет конституційно-правових досліджень / О. В. Скрипнюк // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Юридичні науки. – 2010. – Вип. 25. – С. 40-44.

Ищук С. І.

Сучасні концептуальні засади визначення поняття «громадянське суспільство» як політико-правової категорії

Особливістю наукової праці є те, що автором здійснюється спроба проаналізувати ключові концептуальні підходи та проблеми, які існують у сучасних наукових поглядах на питання змісту категорії «громадянське суспільство». У статті проаналізовано погляди таких авторів як Дж. Кін, Дж. Коен, Е. Арато, Е. Внук-Липинський, Дж. Александер, М. Ховард, А. Селігман, С. Салменніємі, О. Скрипнюк. В результаті дослідження запропоновано авторські міркування щодо розуміння категорії «громадянське суспільство».

Ключові слова: громадянське суспільство, інститути громадянського суспільства, свобода суспільної самоорганізації.

Ishchuk S. I.

Modern Conceptual Basis Of Definition Of The Concept Of "Civil Society" As A Political And Law Category

The peculiarity of scientific work is that the author attempts to analyze conceptual approaches and problems that exist in contemporary scientific views on questions of the category's "civil society" content. As a result, author made suggestions to understand the category of "civil society" in the field of law.

-
- Іщук С. І. Сучасні концептуальні засади визначення поняття «громадянське суспільство» як політико-правової категорії. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20isippk.pdf>.

First of all, the idea that civil society is a complex system of social relations, aimed at mobilizing and protecting the interests of its private and collective interests in all spheres of public life is the focus of civil society. Also, such an idea needs to be supplemented, as this sphere of public relations also involves equal cooperation between civil society and the state, as a result of which such a society has a constructive effect on the processes of social and state development.

Secondly, based on the experience of Ukraine, we can state that an effective civil society does not always require clear institutionalized forms, since, along with such formal institutions as public associations, other less formalized forms of social organization play an important role in the processes of state-building, voluntary movements, charitable initiatives and other specific public practices. That is why, apart from the formal institutional structure, the category of civil society should include additional forms of social organization aimed at satisfying collective (public) interests.

Thirdly, in order to perceive the term "civil society" as a legal category, it is important to understand that a number of analyzed values of civil society are also its constitutional and legal basis. Among the main ideas is the freedom of self-organization, free communication space, democracy, an effective mechanism for the realization and protection of the rights and interests of the individual.

Key words: civil society, institutes of civil society, freedom of social self-organization.

-
- Іщук С. І. Сучасні концептуальні засади визначення поняття «громадянське суспільство» як політико-правової категорії. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20isippk.pdf>.